

maraton

Státní převrat

Praktická příručka

Edward
N. Luttwak

m

Státní převrat

Státní převrat

Praktická příručka

Edward
N. Luttwak

přeložil Martin Pokorný

Praha 2021
maraton

Luttwak, Edward
Coup d'État
A Practical Handbook

First published in Great Britain by Allen Lane
The Penguin Press 1968

Copyright © Edward Luttwak 1968, 1979, 2016
All rights reserved

Czech edition © Maraton, 2021
Translation © Martin Pokorný, 2021

ISBN 978-80-88411-27-7

Mému otci Josifu Luttwakovi z“l, 22. října 1968
A mé matce Claře z“l, 6. července 1981

OBSAH

Poděkování / 13

Úvodní slovo autora k českému vydání / 15

Předmluva k vydání z roku 2016 / 17

Předmluva k prvnímu vydání / 29

Předmluva Waltera Laqueura (1978) / 30

1. CO JE TO STÁTNÍ PŘEVRA? / 33

Revoluce / 38

Občanská válka / 38

Pronunciamiento / 39

Puč / 40

Osvobození / 40

Válka za národní osvobození, povstání apod. / 40

Definice státního převratu / 41

2. KDY JE PŘEVRA? PROVEDITELNÝ? / 43

Předběžné podmínky převratu / 49

Ekonomická zaostalost / 50

Politická nezávislost / 55

Organická jednota / 62

Sektorové zájmy / 62

Regionální entity / 69

3. STRATEGIE PŘEVRA? / 76

Neutralizace obranných mechanismů státu / 80

Neutralizace ozbrojených sil / 88

Portugalské ozbrojené síly (v roce 1967) / 92

Infiltrace ozbrojených sil / 95

Neutralizace policie / 114

Anatomie policejního sboru: pařížská Prefektura / 117

Paramilitární složka / 120

Venkovská policie a četnictvo / 122

Městská a celostátní policie / 123

Neutralizace bezpečnostních agentur / 125

Čistě výzvědná funkce / 126

Kontrarozvědná funkce / 126

Kontrašpionážní funkce / 127

Vnitřní (politická) bezpečnost / 127

Vnitrostátní rozvědka / 128

4. PLÁNOVÁNÍ STÁTNÍHO PŘEVRATU / 131

Neutralizace politických sil (I): obecně / 136

Vládní osobnosti / 137

Ceremoniální figury / 143

„Vnitřní rada“ a jedinci, kteří ovládají nátlakové prostředky / 143

Ostatní ministři a vůdčí postavy státní správy / 144

Osoby mimo vládní kabinet / 144

Materiální zařízení / 144

Masmédia / 144

Telekomunikace / 146

Silniční vstupní a výchozí spojnice s městem / 149

Dopravní ohniska / 151

Letiště a další dopravní zařízení / 152

Veřejné budovy / 154

Neutralizace politických sil II: konkrétní uskupení / 156

Náboženské organizace / 158

Politické strany / 168

„Strany-mašinerie“ / 169

„Povstalecké“ strany / 170

Parabyrokratické strany / 172

Strany ve vysoce rozvinutých zemích / 172

Odbory / 173

5. PROVEDENÍ PŘEV RATU / 177

V předvečer / 179

Načasování, sekvence a zabezpečení / 183

Do akce / 188

Cíle A / 190

Cíle B / 191

Cíle C / 192

Situace okamžitě po převratu / 194

Stabilizace vlastních sil / 195

Stabilizace úředního aparátu / 197

Od moci k autoritě: stabilizace lidových mas / 199

Příloha A

EKONOMIE REPRESE / 208

Maximální zajištění a nulový hospodářský rozvoj / 211

Příloha B

TAKTICKÉ ASPEKTY STÁTNÍHO PŘEV RATU / 214

Formování aktivních oddílů / 214

Nasazení blokačních sil / 218

Příloha C

STATISTIKY / 221

Seznam tabulek a schémat / 261

Rejstřík / 264

Poděkování

O asistenci s aktualizací textu jsem požádal Sawyera Blazeka, vysoce erudovaného praktika s čerstvými zkušenostmi z Afriky a nynějšího poradce v oboru národní bezpečnosti. Bylo to šťastné rozhodnutí: Sawyer projevil bystrý instinkt a dokázal ve výkladu oddělit části, které i přes výrazný časový odstup zůstávají poučné, od pasáží zastaralých, jež bylo nutné zcela přepsat.

Jeho úsilí mi nesmírně usnadnilo práci na revizi. S potěšením mu tímto děkuji za rozhodnou pomoc.

Úvodní slovo autora k českému vydání

„Vítězný únor“ v roce 1948 nebyl státním převratem: nedošlo při něm k naprostému ochromení státního aparátu na dobu, než jednotky vedené spiklenci z řad československých důstojníků obsadí Pražský hrad, sídlo rozhlasu, policejní a vojenské velitelství či pražské mosty. Vedení KSČ zaštitěné operativci sovětského ministerstva státní bezpečnosti a obecněji řečeno Rudou armádou se vlády a státního aparátu – policií počínaje – zmocňovalo postupně. Spojené státy ještě v té době nepřijaly zásadní politické rozhodnutí ohledně toho, zda a jak čelit sovětským aktivitám, americká okupační vojska v Německu a Rakousku byla slabá a ve střetu se Stalinovým SSSR bylo nutné buď vsadit na jaderné ultimátum, nebo nedělat nic. Ve Washingtonu převážilo mínění, že je lepší nedělat nic.

Převratem nebylo ani odstranění Dubčekova křídla v srpnu 1968; tentokrát se jednalo o vojenskou invazi. Shodou okolností jsem ji sledoval v centru Prahy na vlastní oči. O čtyři roky dřív – v září a říjnu 1964 – jsem v Praze prožil nezapomenutelný měsíc. Byla to doba velkých nadějí na uvolnění politického života a já strávil mnoho času s jejími protagonisty, zvláště s Pavlem Eislerem a jeho anglickou manželkou, dcerou lorda Laytona, a s Eduardem Goldstückerem. V roce 1964 se už oba znovu podíleli na veřejném dění: Eisler v *Rudém právu* publikoval k problematice hospodářských reforem, Goldstücker zjednával veřejný prostor pro zakázaného Franze Kafku. Eisler i Goldstücker za války bojovali za Československo v Anglii, vrátili se domů jako vlastenci a loajální komunisté, aby pomohli znovuvybudovat československý stát, a po zatčení Rudolfa Slánského v listopadu 1952 byli spolu s ním obviněni z titoismu a sionismu a ocitli se v mučírňách a za mřížemi. Eisler nejspíš přežil díky svému vlivnému tchánovi a Goldstücker proto, že i coby bývalý velvyslanec v Izraeli přece jen působil dojmem očividného a naprostého literáta. Jejich prostřednictvím jsem poznal některé jejich mladší

přátele a známé, včetně jedné dívky velmi krásné navenek i uvnitř, s níž jsem navázal důvěrný vztah. Všichni byli prodchnuti nadějí, že režim provede liberalizaci ekonomiky, otevře se politicky a postoupí od destalinizace k demokracii.

Když jsem Prahu v roce 1968 navštívil znovu, byl už Eisler mrtev (zemřel ve Švýcarsku v horách), ale Goldstücker a moji mladší známí byli dál plní energie, demokratizace se už nejevila jako vzdálený sen a já si se svou krásnou přítelkyní užil skvostné léto. Když přijeli Rusové, snažil jsem se dvojici mladých kamarádů přesvědčit k útoku Molotovovými koktejly na obrněné transportéry BTR 152, seřazené pod našimi okny v úzké ulici; v každém bylo několik vojáků a *nebyly kryté shora*. Benzínu i lahví od piva jsme měli dostatek. Tou dobou už jsem měl aktivní bojovou zkušenost, ale ještě nikdy jsem se nenacházel v tak výhodném taktickém postavení: oni se nemohli nijak chránit, my měli snadnou možnost útěku a útok jsme mohli zopakovat. Kamarádi ale neměli zájem.

Odletěl jsem do Londýna a do Prahy se vrátil až po čtyřiceti letech. U příležitosti výročí invaze v roce 2008 jsem byl přizván coby zahraniční řečník na vzpomínkové akci v senátu. Prezident Klaus, s nímž se osobně znám, se akce nezúčastnil, avšak energický a ve všech smyslech slova knížeční ministr zahraničí Karel Schwarzenberg ano. Při odchodu ze sídla senátu jsem zahlédl ruského velvyslance s jeho ekipou v restauraci s velkými prosklenými okny. Nic pro mě: šel jsem na pivo s přáteli z roku 1968, kterým na rozdíl ode mě humanistické skrupule bránily zapálit tanky ruských okupantů.

Má kniha o státních převratech, dostupná již ve více než dvaceti jazycích, čekala na český překlad velmi dlouho. Praha je město, v němž jsem prožil kus života, zamiloval si je a byl za ně ochoten bojovat. Vždyť ty obrněné transportéry BTR byly hotový dar z nebes: v té době už jich Sověti většinu vybavili horním pancířem...

Edward Luttwak

9. června 2020

Předmluva k vydání z roku 2016

Když jsem před takřka půlstoletím připravoval první vydání této knihy, nikdy by mě nenapadlo, že si vydobude pozici v obecném povědomí, zůstane v prodeji tak mimořádně dlouho a vedle sedmi samostatných vydání v angličtině se dočká i devatenácti překladů od arabštiny po ruštinu, přičemž ale čínské vydání – velmi elegantně – vyšlo pouze na Tchajwanu.

Od dob vzniku původního textu se několik podstatných věcí změnilo. Plánovači převratu dnes už například nemohou očekávat žádný zvláštní přínos z toho, že se zmocní „rozhlasu“ – jednak proto, že namísto jediné celostátní rozhlasové společnosti jich i v malých zemích může fungovat přes deset, a především proto, že jakýkoli druh hromadného vysílání má ve světě úzce zacíleného kontaktu na sociálních médiích stále menší vliv.

Tyto a další technické změny bere aktualizované vydání náležitě v potaz, nicméně sama podstata státního převratu zůstala až po nejnovější převrat z roku 2015 beze změny: převrat je zvláštní forma politiky, která k utužení své přesvědčivosti potřebuje zbraně, avšak pokud se při ní zbraní užívá příliš, převrat zpravidla neuspěje, a na prostý debakl nastává, pokud situace zdegeneruje v občanskou válku, tedy v diametrální opak rychlého a nekrvavého státního převratu.

Při revizi textu a zjišťování nutných úprav jsem našel mnoho jednotlivých drobností, jež vyžadovaly aktualizaci. Kromě toho jsem ale připadl na jedno zásadní opomenutí: korupci jakožto spouštěč mnoha státních převratů.

Vše je věcí dostatečné motivace. Pokud v zemi korupce neexistuje nebo je relativně nevýrazná, pak spiklenci, kteří riskují krk kvůli tomu, aby svrhli své nadřízené a získali kontrolu nad správním aparátem, mohou pouze získat vyšší postavení, ale velké bohatství

nikoli: rozdíl v platech a penzích plukovníků a prezidentů není až tak zásadní.

Jestliže však v zemi vládne korupce, mohou uchvatitelé moci získat nesmírné bohatství: buď tím, že si prostě ze státní banky a jejích měnových rezerv vezmou, co chtějí, anebo – diskrétněji – pobíráním marže ze všech státních nákupů, vynucením úplatků ode všech, kdo od vlády něco chtějí, přidělením a nesplácením půjček od bank ve vlastnictví státu, dosazením rodinných příslušníků na manažerské pozice a tisíce dalších způsobů, jak proměnit moc v majetek. Zkorumpovaní vládcové i těch nejmenších a nejchudších zemí se mohou rychle stát miliardáři, pokud se jim podaří zajistit, aby podřízení z jejich kořisti nemohli krást.

Korupce je proto magnetem na převraty; když se totiž převrat zdáří, může přinést mimořádně vysoký hmotný zisk.

Jednou zásadní změnou oproti roku 1968, kdy vyšel původní text, je skutečnost, že se od té doby začaly obecně podnikat kroky specificky zaměřené proti hrozbě převratu. V malé míře k tomu mohla podnítit sama kniha, alespoň mi to ve vícero zemích tvrdili funkcionáři bezpečnostního aparátu: zatímco se plánovači převratů snažili obsah knihy využít ve svůj prospěch, potentáti a jejich poradci podle všeho podnikali totéž při vymýšlení protipřevratových opatření. Vůbec nejvýznamnější prevence převratu je ale mnohem starší než moje kniha.

Zdaleka nejdůležitějším protipřevratovým opatřením je zřízení samostatných, naprosto dokonale oddělených vojenských a paramilitárních sil, díky čemuž nikdo nemá silový monopol. Typické aranžmá vypadá tak, že „národní“ či „revoluční“ garda má dostatečně těžkou výzbroj na to, aby se mohla utkat i s pravidelnou armádou, a navíc funguje etnicky vyhraněná milice, schopná zajistit jistou míru obrany proti oběma útvarům. Kromě toho ještě uvnitř gardy existuje „zdravé jádro“, představované obrněným praporem, brigádou, někdy i divizí; tento zvláštní oddíl má na místní poměry mimořádně dobrý výcvik, výstroj a výzbroj, v jeho čele samozřejmě stojí panovníkův syn

nebo synovec, mezi důstojníky je co možná nejvíc dalších příbuzných a ostatní šarže se verbují z panovníkova klanu nebo alespoň etnika. Tato silová jádra jsou někdy výslovně označena za prezidentskou, královskou či revoluční gardovou divizi, brigádu či prapor, ale jindy mohou mít naopak úmyslně nenápadné pojmenování, i když každý ví, že například 12. divize, 27. brigáda nebo 355. prapor je „síla s velkým S“, vybavená nejmodernější výzbrojí, s nadprůměrným zázemím, vyšším platem a příbuznými panovníka ve velitelském sboru.

I spolehlivě demokratické země si uchovávají vějíř samostatných vojenských a bezpečnostních sil, které se liší uniformami, ačkoli jejich funkce se překrývají. Rozdíl tkví ovšem v tom, že tyto samostatné síly jsou neustále vybízены ke vzájemné komunikaci, koordinaci a kooperaci a v zájmu sladění činnosti podléhají „spojenému“ velení, na kterém se všechny personálně podílejí.

Pokud má rozmanitost silových útvarů bránit převratu, žádné spojené operační velení neexistuje a výzvy ke spolupráci nezaznívají, naopak je jakákoli vzájemná komunikace zakázána: zdánlivě nevinné společenské akce, například oslava narozenin, mohou podnítit ostré podezření, vedoucí i k výslechům, pokud se konají například za účasti důstojníků vojska, národní gardy i četnictva. Tato politicky vynucovaná absence vzájemné komunikace a koordinace je mimochodem řečeno jednou z významných příčin arabských vojenských debaklů, které zahraniční pozorovatelé zpravidla přisuzují výhradně hrubé profesní nekompetenci. Zájem na zlepšení koordinace při reakci na hrozbu útoků severokorejských komand byl příčinou, proč Spojené státy naléhaly na to, aby Jižní Korea sloučila armádní bezpečnostní velení, jednotku námořní bezpečnosti a úřad letectva pro zvláštní vyšetřování. Šťastný den nadešel v říjnu 1977, kdy proběhla slavnostní inaugurace plně integrovaného, skutečně společného obranného bezpečnostního velení. Dva roky nato mohl dvouhvězdičkový generál Čon Tu-hwan svého plně sjednoceného velení po atentátu na prezidenta Pak Čong-huiho využít k vyšetření, soudnímu procesu a odsouzení nejvyššího generála v zemi, jenž stál

v čele armádního štábu, přeskočit tříhvězdičkové a čtyřhvězdičkové generály, kteří mu byli formálně nadřízeni, a dosáhnout prezidentské funkce. Vývoj událostí by byl odlišný, kdyby namísto monopolu fungovaly tři navzájem soupeřící organizace.

Dalším protipřevratovým opatřením, jež labilní země běžně přijímají, je zvláštní typ špionáže, zaměřené ne navenek, na cizí země, nýbrž dovnitř, na vlastní ozbrojené a bezpečnostní síly – a to na všechny, pravidelnou armádou, letectvem i námořnictvem počínaje a národní gardou a revoluční gardou konče, včetně oné jednotky, která režimu zajišťuje obranné „zdravé jádro“: ta má totiž k vládci fyzicky nejblíže, a proto je také paradoxně nejvíce nebezpečná. Vnitřní špionáž představuje vůbec nejvzácnější protipřevratové opatření; náhlý převrat „přes noc“ totiž nemůže proběhnout bez předběžných dohod mezi spiklenci, což vyžaduje úvodní rozhovory vedoucí k podrobnému vyjednávání o tom, kdo při převratu zajistí co a kdo co dostane den poté, když se po uchopení moci rozdělují mocenské odměny ve formě postů a povýšení. To vše vyžaduje velice četnou předpřevratovou komunikaci, kterou je možné odposlouchávat nebo i vyslechnout osobně, pokud totiž agenti režimu proniknou mezi spiklence nebo celé spiknutí sami uvedou do chodu ve snaze identifikovat potenciálně nebezpečné jedince, které bude lepší odstranit dřív, než získají příležitost samostatně naplánovat skutečný převrat.

Je tu ovšem následující problém: vykonavatelé špionáže zaměřené na spiklence jsou v optimálním postavení k tomu, aby se k nim přidali, a pokud převrat uspěje, mohou se těšit na všechny obvyklé mocenské a majetkové pobídky.

Řešení samozřejmě spočívá v tom, že dávnou otázku, kdo stráží strážce, zodpovíte zřízením víceroch naprosto samostatných útvarů vnitrostátní špionáže. Jakmile se o tomto aranžmá jednou ví, odrazuje to špiony ve službách režimu od přechodu ke spiklencům; hrozí totiž, že se mezi spiklenci nacházejí další špioni režimu, kteří je nahlásí

dřív, než to oni stihnou provést jim. Například v Sýrii tak vládnoucí Asadův režim již před propuknutím nynější občanské války disponoval pěti samostatnými a navzájem si konkurujícími špiónážními službami. Patří mezi ně takzvané výzvědné ředitelství letectva, které se ale o nepřátelské letecké síly skoro nezajímá a naopak se plně zaměřuje na obranu vnitřní bezpečnosti před povstanci a také před převraty (poslední úspěšný převrat provedl v Sýrii právě vrchní velitel letectva, otec současného prezidenta Asada); dále ředitelství obecné bezpečnosti, které vyšetřuje osoby podezřelé z nepřátelství vůči režimu, zatýká je, vyslýchá a mučí; za třetí ředitelství vojenské rozvědky, které sice dříve tu a tam vykonávalo skutečnou vojenskou výzvědnou práci, avšak v současnosti se zaměřuje výhradně na Syřany, kteří se slovně nebo silou stavějí proti režimu; za čtvrté národní bezpečnostní kancelář Arabské socialistické strany obrody (Baas), která sice formálně představuje vládnoucí stranu, avšak fungujícím politickým sdružením přestala být už dávno a v současnosti je jen označením pro Asadovu rodinu a širší klan; a konečně za páté ředitelství pro politickou bezpečnost, které se nejprve zaměřovalo na členy strany Baas, ale pak špiónáž rozšířilo na veškeré potenciální nepřátele režimu – což v danou chvíli, kdy 75 % populace vede proti Asadovu režimu aktivní boj nebo přinejmenším vyznává pasivní rezistenci, představuje značnou pracovní zátěž. Všem uvedeným organizacím je ale společné, že klíčové posty v nich obsadili alávité, tedy stoupenci nominálně šíitského proudu, který se ale v zásadě vymyká z islámu, a některé pozice zaujímají křesťané a Drúzové (taktéž heretické etnonáboženské uskupení); zástupci sunnitských muslimů, což je v Sýrii většina populace, se tu skoro nevyskytují. Po propuknutí občanské války navíc ředitelství obecné bezpečnosti a jeho čtyři konkurenti nejsou na špehování Syřanů v ozbrojených silách, státním aparátu i běžné populaci sami; vznikly totiž nové bezpečnostní útvary, většinou tvořené alávity, a v rámci některých začaly též fungovat samostatné špiónážní jednotky.

Ani tato mnohočetnost by ale neučinila dojem na Jásira Arafata.

V době, kdy vládl palestinskému státeečku, ustavenému v roce 1994 podle dohod z Osla, zřídil asi dvanáct samostatných výzvědných organizací, zaměřených především na Palestince, nikoli na izraelské nebo zahraniční arabské cíle. Tyto formace mu zvláště efektivně posloužily v roce 1997, kdy ho Palestinská zákonodárná rada – de facto palestinský parlament – obvinila z „plýtvání finančními prostředky“. Arafat neodstoupil a členové rady byli rychle umlčeni výhrůžkami.

Multiplicita funguje jako protipřevratová prevence a neúčinnější je tehdy, pokud v zemi existují jak oddělené a navzájem soutěžící ozbrojené síly, tak soutěžící útvary vnitřní špionáže. Tím se ovšem výrazně navyšují náklady na provoz režimu, omezuje se schopnost zajistit si popularitu rozdáváním výhod a vzrůstá pravděpodobnost, že propuknou nepokoje, což povede k násilným represím, odporu a nakonec i občanské válce. Přesně to se stalo v Sýrii poté, co strnulou nehybností dlouhodobé diktatury v roce 2011 otráslly zprávy o nepokojích propuknuvších v Tunisku, Egyptě a Libyi.

V průběhu oněch desítek let, jež uplynuly od prvního vydání knihy, jsem se opakovaně dozvídal, že text údajně posloužil za návod pro ten či onen státní převrat. Ovšem vůbec první případ, kdy pro takovéto praktické využití existují nezvratné doklady, není příliš dobrou reklamou: daný převrat skončil naprostým fiaskem. Hlavním protagonistou byl Mohammad Oufkir, marocký ministr obrany a bezpečnostní zplnomocněnec v zemi, de facto tedy druhý nejmocnější muž po marockém králi Hasanovi II. – ovšem i tato podřízenost ho podle všeho dráždila. Šestnáctého srpna 1972 čtyři proudové stíhačky královského letectva typu F-5, údajně na Oufkirův rozkaz, dostihly Hasanův Boeing 727 při návratu z Francie a zblízka na něj vypálily z kanonů ráže 20 mm. Střelci ale mířili mimořádně špatně a Hasanovo letadlo přistálo nepoškozené na letišti v Rabatu. Zde bylo ostřelováno vojenskými stíhačkami; výsledkem bylo osm mrtvých a čtyřicet zraněných, avšak Hasan přežil. Na jeho ochranu přispěchaly loajální jednotky; další se záhy přesunuly na leteckou základnu Kenitra, kde měli základnu vzbouřenečtí důstojníci letectva, a provedly tu

stovky zatčení. Oufkir byl téhož dne nalezen mrtev v důsledku četných střelných zranění. Při prohledávání jeho pracovny byl na psacím stole nalezen výtisk francouzského překladu mé knihy s četnými přípisky a potřísněný krví. Mohl bych se utěšovat výmluvou, že spiklenci mé pokyny nenásledovali dostatečně pečlivě; faktem však je, že žánr „Udělej si sám“ nebyl mým cílem. Můj skutečný zájem byl zcela odlišný: chtěl jsem prozkoumat smysl politiky v oněch zaostalých zemích, pro něž se používá eufemismus „rozvojové“.

V době, kdy vznikaly myšlenky zformulované v této knize, se západní intelektuální kruhy živě zajímaly o záležitosti takzvaného třetího světa. K novým africkým a asijským zemím, které tehdy poprvé nastupovaly na světové jeviště, se upínaly vypjaté naděje a očekávání. Probudil se i nový zájem o Latinskou Ameriku a obestíraly ji naděje podnícené „spojenectvím pro pokrok“ prezidenta Kennedyho, které se – jako všechny Kennedyho projekty – těšilo vynikajícímu ohlasu v médiích. Největší zájem, mnohdy pozoruhodně emocionální, však nepochybně poutala subsaharská, „černá“ Afrika. Rozpad britského a francouzského impéria ještě nebyl u konce a nové africké země představovaly vůbec nejnovější státy. Exotická scénérie nedokázala zcela zastříti chudobu, která v nich panovala, a takřka naprostá absence jakékoli vrstvy vzdělců byla zcela evidentní. Námitku, že k udělení nezávislosti dochází příliš brzy, však pronášelo jen několik pravicových extremistů a hrstka bývalých koloniálních hodnostářů, které bylo snadné obvinít z reakcionářství a rasismu. Inteligence měla jasno v tom, že nové státy zapřáhnou novou sílu národů vysvobozených zpod letargie koloniální nadvlády, místní mládež záhy obdrží vzdělání nutné pro techniky, lékaře, právníky i příslušníky státního aparátu a s finanční výpomocí Západu lze očekávat hospodářský rozmach, který záhy napraví nynější zaostalost a uměle navozenou chudobu, způsobovanou koloniálním vykořisťováním. A nedosti na tom: nové státy měly být též vzorem morální politiky. Idealističtí mladí předáci, utužení v zápasu za nezávislost, se měli stát velkou duchovní silou na světové scéně.

V době mých studií na London School of Economics byly tyto názory prezentovány jako nejenom pravdivé, ale přímo evidentní. Nikdy jsem netoužil přidávat se ke skupince pravičáků, kteří odmítali urychlenou devoluci britského impéria. Vládnoucí mínění mi ale připadalo zoufale odtržené od reality; kdykoli se tématem úvah stal třetí svět, u našich elit jako by došlo k rozkladu kritických schopností. Do spekulací o tom, jaké hlubinné emocionální příčiny mohou takovéto selhání intelektu objasnit, se zde nemusíme pouštět. Jisté je, že se do obecného oběhu dostala vysoce pozitivní představa o budoucnosti třetího světa, i když veškerá dostupná fakta vyvrace-la domnělé základy těchto předpovědí.

Příčinou toho, proč jsem o budoucnosti nových států měl pochybnosti a ohledně jejich příspěvku k mezinárodní politice pocíťoval naprostý pesimismus, nebyla jejich chudoba. Chudoba nemusí bránit kulturnímu ani společenskému uplatnění, a některé nové země – ty, u nichž se příslib zdál být nejnížší – se navíc už tak těšily nezaslouženým příjmům z vývozu ropy. Nedostatek vhodných administrativních struktur také rozhodně nepředstavoval fatální vadu: máloco na tomhle světě se rozrůstá tak snadno jako státní byrokratické aparáty. A žádné nezvládnutelné riziko jsem nespatořoval ani v negativních dopadech kontrastu relativní bídy širokých vrstev a luxusu prezentovaného v masmédiích. „Revoluce stoupajících očekávání“ – jak zněl další slogan, kterým chtěli západní intelektuálové obhájit nastávající pustošení – se podle všeho také neuskutečnila.

Jeden nedostatek však byl a je fatální a nevyhnutelně způsobuje, že nové státy špatně spravují domácí zdroje a současně degradují mezinárodní standardy. Novým státům scházela jedna věc, kterou si nemohly zajistit samy a nemohly ji importovat zvenčí: scházelo jim skutečné politické společenství. Toto společenství není snadné formálně definovat a nejlepším východiskem tu možná je odvolat se na tradiční pojem národa v kontrastu vůči státu. Nové státy vznikly díky tomu, že koloniální správa předala své pravomoci politickým předákům, kteří usilovali o nezávislost. Konkrétně řečeno

nové vedení získalo kontrolu nad armádou, policií, berními úřady a správním aparátem, který předtím pracoval pro koloniální vládu.

Někdejší služebníci impéria teď sloužili novým pánům a navenek přitom sledovali nové cíle – avšak užívali přitom metod a řídili se ideologií, jež byly spjaty s imperiální mocností a zformovány představami, v nichž se odrážely hodnoty koloniální politické komunity. Mezi domorodými kulturami a nástroji státní moci scházela jakákoli organická souvislost, a žádné takové pojítko ani nebylo možné utvořit. Za prvé v zemi zpravidla existovalo několik zcela odlišných a mnohdy navzájem neslučitelných domorodých kultur. Za druhé, pokud tyto domorodé kultury *byly s to* organicky podpořit určité metody a operativní ideologie, šlo o metody a ideologie nevhodné pro potřeby moderního, tedy západního života. Problém nebyl v tom, že by tato absence pojítek státní aparát oslabovala, naopak: hrozilo, že ztratí veškeré zábrany a příliš posílí.

Důsledky tohoto stavu brzy vyšly najevo. Správa nových států obdržela veškerou moc, jíž moderní stát disponuje díky mašinérii záznamů a archivů, dopravních prostředků, telekomunikací a moderních zbraní. Počínání státní administrativy však nebylo omežováno právním rámcem ani etickými měřítky, jejichž dodržování si každé funkční politické společenství musí vynucovat, byť třeba jen v tom smyslu, že porušovatelé jsou nuceni své jednání zastírat diskretností a pokrytectvím. Především pak její počínání nebylo omežováno obvyklými politickými tlaky: první uskupení, které s vyhlášením nezávislosti přišlo k moci, si brzy zajistilo mocenský monopol tím, že veškeré konkurenční politické strany buď postavilo mimo zákon, nebo jim protiprávně zabránilo v činnosti, a následně už muselo snášet jen slabý odpor utiskované většiny, která ale postrádala jakékoli společenské rámce pro efektivní opozici, lhostejno zda nenásilnou či násilnou. Vše tak bylo predestinováno k vládě svévole ještě předtím, než se rozmohla móda oficiálního vyhlašování „států jedné strany“ – což byla idea odvozená z bludného přesvědčení, že Sovětský svaz prožívá v ekonomice i dalších

oblastech rychlý pokrok díky tomu, že se stát jedné strany nemusí zdržovat demokratickým popotahováním.

Podplácení, všudypřítomné už předtím, se stalo běžnou součástí jakékoli transakce se státem a odlehlý autoritarismus koloniální éry nahradily chaotické, nicméně permanentní represe, jelikož úředníci, policisté ani vojáci nebyli omezováni právním rámcem. Vinou toho mohly požadované sumy bez omezení narůstat a žádný občan neměl jistotu, že si pouhým dodržováním zákona uchová svobodu, život či majetek. Oficiální síly naopak zákon bez zábran přestupovaly: jednou jsem na vlastní oči viděl, jak policisté řidičům v dopravní zácpě rozdávají pokuty za příliš rychlou jízdu.

Pokud byl kolonialismus zločinem, pak jeho největším proviněním byla jeho rychlá demontáž. Ponechal křehké domorodé kultury, zárodečné moderní společnosti a menšinová etnika zcela bez výbavy k náležité sebeobraně a trpně přenechal moc politickým předákům disponujícím mocnou mašinerií moderního státu. K tomu, aby západní pozorovatelé věnovali vzniklému problému alespoň chvilkovou pozornost, bylo zapotřebí zvěrstev Idiho Amina v Ugandě a dalších brutálních extrémů, zatímco mnoho dalších autokratů v poklidu využívalo nijak neomezovanou moc nad státní mašinerií ve prospěch svých libůstek, ať neřestných či ctnostných: alkoholik v čele jedné země svévolně nařizoval popravy, ve druhé byly alkoholické nápoje naopak zcela zakázané – a nejčastější byl třetí případ, kdy se do země dovážela hojnost zbytečného luxusu, ale přitom scházela zahraniční měna na základní antibiotika. Především docházelo k systematickému využívání nástrojů národní obrany a veřejného pořádku výhradně pro vnitrostátní útlak a k přelévání veřejných prostředků do kapes soukromníků v takové míře, že veřejné služby na většině míst zmíraly a mnohdy zcela mizely. Tuto chorobnou skutečnost jsem počátkem šedesátých let vprostřed optimistických fantazií předvídal. A vedle nesčetných tragédií byl též přirozeně jedním z důsledků vysoký počet převratů.

Dnešní subsaharská Afrika vypadá velmi odlišně. Tyrani tu jsou vzácní – destruktivní Mugabe je dnes spíše výjimkou než pravidlem – a spíše

než za nedemokratické lze tamější státy právem označit za demokratizující. Spolu s politickým pokrokem tu započal též hospodářský růst nového druhu, vzešlý z podnikání a práce, ne pouhého vykořisťování přírodních zdrojů. V subsaharské Africe přetrvávají tisíce problémů včetně dodnes všudypřítomné korupce, avšak očekávat dnes u většiny afrických zemí kumulativní pokrok – a to nejenom v oblasti hospodářství, ale i státní správy – již nepředstavuje pošetilý optimismus. V rámci tohoto vývoje vznikají skutečná politická společenství. Jejich takřka dokonalá absence byla příčinou, proč byly postkoloniální africké státy tak snadnou obětí převratů: zajišťovala totiž pasivitu populace.

V severní Africe a na celém Blízkém východě byla neslučitelnost jakékoli rozsáhlejší demokratické participace – nebo prostě demokracie – a kulturní hegemonie islámu v roce 1968 méně zřejmá než dnes: ještě ji totiž nepotvrdily volební výsledky, které se napřed jevily velice slibně, ale pak vždy vyústily v nedemokratické konce. Dokonce i v Turecku po desítkách let obeznámenosti s politickými stranami a volbami došlo ihned poté, co přísný sekularismus, prosazovaný ozbrojenými silami, začal ochabovat v důsledku toho, že se armáda (ironicky ve jménu demokracie) samovolně vyloučila ze sféry politické moci, k tomu, že předáci strany AKP (Adalet ve Kalınma Partisi), stále výraznější vítězky navazujících voleb v letech 2002, 2007 a 2011, začali prosazovat stále zřetelněji islamistický program a současně s tím rušit demokratická práva, uvalovat zákazy na sociální média, zatýkat nezávislé novináře, propouštět policisty, prokurátory a soudce pokoušející se o vyšetření korupčního jednání a soustavně deklarovat právo většiny vládnout v zemi tak, jak se jí zlíbí, bez sebemenší zmínky o souhlasu odlišné menšiny.

Halasný a autoritářský extremismus stranického vůdce Recep Tayyipa Erdoğan a puch korupce, který ho obklopoval (jeho rodina se domohla ohromného bohatství), nakonec vedly k oslabení AKP ve volbách z roku 2015, kdy strana přišla o parlamentní většinu. Až do té doby méně vzdělané vrstvy Erdoğan i AKP vytrvale podporovaly, evidentně proto, že před zachováním demokracie dávaly přednost